

LAKIMIES 1/2020

SISÄLLYS

Artikkeleita

<i>Hong, Tuuli:</i> Kohtaako lainsäädäntö pakkoavioliiton uhrin?	3	➤
<i>Knuutinen, Reijo:</i> Veron kiertämistä koskevien yleislausekkeiden historiallinen kehitys, soveltamisedellytykset ja soveltamisen pidäkkeet eräiden valtioiden kansallisessa vero-oikeudessa	28	➤
<i>Vatjus-Anttila, Jalo:</i> Rikoksenteikijän pyrkimys edistää rikoksensa selvittämistä – syyllisyys- ja tarkoituksenmukaisuusargumentti	55	➤
<i>Väisänen, Tiina:</i> Vapaaehtoiseen eläkevakuutukseen avioero-osituksessa liittyvät tulkintaongelmat	75	➤

Katsauksia ja pienempiä kirjoituksia

<i>Rajaniemi, Erkki:</i> Vahinko- ja henkivakuutustoiminnan erityispiirteistä	96
---	----

Kirjallisuutta

Salojärvi, Juhana: Oikeus ja kohtuus. Suomen Lakimiesliitto 1944–2019 (<i>Matti Vuoria</i>)	114
Tapanila, Antti: Itsekriminointisuoja (<i>Pekka Koponen</i>)	119

Keskustelua

<i>Norros, Olli:</i> Keskustelua ratkaisusta KKO 2019:13	123
--	-----

Ajankohtaista

<i>Malminen, Toni:</i> Oikeuskirjallisuus ja oikeuskulttuuri	132
<i>Wuolijoki, Sakari:</i> Oikeustieteelliset yksityiskirjastot	137
Malminen, Toni – Wuolijoki, Sakari (toim.): Oikeus, kirjastot ja kulttuuri (<i>Urpo Kangas</i>)	142

Tämän numeron kirjoittajat

152

Contents

Hong, Tuuli: Does Finnish law meet the needs of the victim of forced marriage?; *Knuutinen, Reijo:* Historical development, conditions of application and checks to the application of general anti-avoidance rules in the domestic tax law of certain States; *Vatjus-Anttila, Jalo:* An offender's attempt to further the clearing up of the offence – issues of culpability and expediency; *Väisänen, Tiina:* Voluntary pension insurance in the division of matrimonial property; *Rajaniemi,*

Erkki: On the special characteristics of accident insurance and life insurance; Literature; Discussion; Current Issues

Inhalt

Hong, Tuuli: Begegnet die Gesetzgebung den Opfern von Zwangsehen?; Knuutinen, Reijo: Die historische Entwicklung von Generalklauseln angehend Steuerrumgehung, ihre Anwendungsvoraussetzungen und Hindernisse ihrer Anwendung im nationalen Steuerrecht einiger Staaten; Vatjus-Anttila, Jalo: Das Streben eines Straftäters, die Ermittlung seines Verbrechens zu fördern – Schuld- und Zweckmäßigungsargumente; Väisänen, Tiina: Freiwillige Rentenversicherungen betreffende Auslegungsprobleme bei der Aufteilung des Vermögens bei einer Scheidung; Rajaniemi, Erkki: Über die Besonderheiten der Schaden- und Lebensversicherungstätigkeit; Literatur; Diskussion; Aktuelle Nachrichten

Tuuli Hong

Lakimies
1/2020
s. 3–27

Kohtaako lainsäädäntö pakkoavioliiton uhrin?

HAKUSANAT: pakkoavioliitto, ihmisoikeusveloitteet, Istanbulin sopimus, rikosoikeus, rikoslaki

1. Johdanto

Suomessa alaikäisten solmimat avioliitot ja pakkoavioliittoilmiö laajemmin nousivat otsikoihin ja suuren yleisen tietoisuuteen Euroopassa 2014–2015 puhjennun pakolaiskriisin myötä.¹ Samaan ajankohtaan sijoittuu myös Euroopan neuvoston naiseen kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista koskevan yleissopimuksen, niin kutsutun Istanbulin sopimuksen, suomalainen ratifiointi ja voimaantulo.²

Artikkelissa Istanbulin sopimuksen asettamia kansallisen minimistandardin osoittavia velvoitteita käytetään mittapuuna, jota vasten tarkastellaan voimassaolevan suomalaisen lainsäädännön riittävyttä ja soveltuvuutta pakkoavioliittotapauksiin. Rikosoikeudellisen vastuun toteutumisen lisäksi kiinnitetään huomiota siihen, millaisen suojan lainsäädäntö antaa pakkoavioliiton uhrille ja potentiaaliselle uhrille. Koska pakkoavioliiton uhrit usein ovat nuoria, jopa alaikäisiä, pohditaan artikkelissa myös sitä, tulisiko alaikäisten solmimien avioliittojen ehkäisyä tehostaa säätämällä erillinen nimenomaisesti lapsiavioliittotapauksiin soveltuva pykälä.

Pakkoavioliittoa tarkastellaan artikkelissa pääosin rikosoikeudellisesta näkökulmasta, mistä johtuen siviilioikeudellisten kysymysten pohdinta jää lähinnä pintaraapaisuksi. Tulevaisuudessa siviilioikeudellisen sääntelyn perusteellisempi arviointi olisi kuitenkin tärkeää esimerkiksi sen aviopuolisoiden varallisuuteen ja yhteisten lasten asemaan ulottuvien vaikutusten vuoksi.³

* Tuuli Hong, OTT.

1. Ks. esim. Iltasanomat 23.10.2016: ”Joillakin turvapaikanhakijoilla alaikäiset puoliset – Suomeenkin on tullut lapsivaimoja”, osoitteessa <https://www.is.fi/kotimaa/art-200001023449.html>.

2. SopS 53/2015.

3. Pakkoavioliittoilmiötä olisi sen erityispiirteiden vuoksi perusteltua havainnoida myös lastensuojelullista näkökulmaa painottaen. Lisäksi ilmiön maantieteelliset rajat ylittävistä luonteesta johtuen on ilmeistä, ettei siihen voida puuttua riittävän tehokkaasti ilman kansainvälisoikeudel-

2. Eurooppalainen pakkoavioliittokeskustelu

Euroopan valtioissa käyty pakkoavioliittoon liittyvää lainsäädäntöä koskeva keskustelu on 2010-luvulla keskittynyt pitkälti kriminalisointiin kiertyviin kysymyksiin. Yksi syy tähän ovat Istanbulin sopimuksen sopimusvaltioille asettamat pakkoavioliittoa koskevat rikosoikeudelliset velvoitteet. Sopimuksen mukaan valtioiden on varmistuttava siitä, että aikuisen tai lapsen tahallinen pakottaminen avioliittoon on kansallisen lainsäädännön mukaan rangaistavaa. Rangaistavuuden on ulotuttava myös tilanteisiin, joissa henkilö on tahallaan, avioliittoon pakottamisen tarkoituksessa, houkuteltu kotivaltionsa rajojen ulkopuolelle.⁴ Rikosoikeudellisten velvoitteiden lisäksi sopimus sisältää myös pakkoavioliittoa koskevan siviilioikeudellisen velvoitteen, jonka mukaan sopimusosapuolten on toteutettava tarvittavat toimet sen varmistamiseksi, että pakottamalla solmitut avioliitot voidaan mitätöidä, kumota tai purkaa ilman uhriin kohdistuvaa kohutonta taloudellista tai hallinnollista taakkaa.⁵

Istanbulin sopimus tuli Suomen osalta voimaan elokuussa 2015. Avioliittoon pakottamista koskevien sopimusvaatimusten osalta sopimusratifiointia ulkoministeriön alaisuudessa valmistellut työryhmä päätyi mietinnössään esittämään, että Suomen voimassa oleva lainsäädäntö täyttää sopimusvelvoitteet. Pakkoavioliiton rangaistavuuden osalta näkemystä perusteltiin viittaamalla oikeusministeriön ihmiskauppatyöryhmän mietinnössä tarkasteltuun ihmiskaupan tunnusmerkistöön. Ihmiskauppapöytäkirjan mukaan ihmiskaupan tunnusmerkistö voi täytyä esimerkiksi tilanteissa, joissa henkilö saatetaan ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.⁶ Kyseisenlaisina olosuhteina voidaan pitää muun muassa tiettyjä YK:n orjuuden, orjakaupan ja orjuuteen verrattavien järjestelmien ja käytännön tukahduttamiseksi laaditussa lisäsopimuksessa mainittuja pakkoavioliiton muotoja. Valmistelutyöryhmän näkemys oli, että ihmiskauppalainsäädäntö on siinä määrin kattava, ettei erilliselle pakkoavioliiton kriminalisoivalle säännökselle ole itsenäistä tarvetta.⁷ Myös pakkoavioliiton päättämistä koskevan velvoitteen osalta viitattiin olemassa olevan lainsäädännön riittävyteen, Suomessa hakijan kannalta yksinkertaiseen avioero prosessiin.⁸

listen seikkojen huomioimista. Näin ollen merkitystä on myös sillä, kuinka Euroopan valtioiden pakkoavioliittoa koskeva sääntely on sopusoinnussa keskenään.

4. Istanbulin sopimus, art. 37.

5. Istanbulin sopimus, art. 32.

6. Rikoslaki (1889/39, RL) 25:3.

7. Ulkoministeriö 2013: Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn Euroopan neuvoston yleissopimuksen voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö, s. 65–66.

8. Ulkoministeriön mietintö 2013, s. 61–62.

Ratifiointia valmistelleen työryhmän näkemys sai osakseen kritiikkiä jo mietintöä koskevissa lausunnoissa. Lausunnoissa tuotiin esimerkiksi esille, että vaikka ihmiskauppasääntelyä voitaisiinkin välillisesti ja pitkän päättelyketjun kautta soveltaa joihinkin pakkoavioliittotapauksiin, tämä ei käytännön tasolla vastaisi niihin tavoitteisiin, joihin yksiselitteinen kriminalisointi pyrkii.⁹ Alusta asti on ollut kyseenalaista, täyttääkö Suomen valitsema linja tosiasiaissa Istanbulin sopimuksen asettamat avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta koskevat vaatimukset. Näkemys tulee jossain määrin tunnustetuksi myös ratifiointityöryhmän mietintöön sisältyvässä toteamuksessa, jonka mukaan ”voisi olla syytä harkita, onko lainsäädännön tarkemmalle arvioimiselle tältä osin tarvetta”.¹⁰

Istanbulin sopimuksen voidaan nähdä vauhdittaneen eurooppalaisia pakkoavioliittoon liittyviä lainsäädäntöhankkeita. Vaikka asianmukainen ilmiöön puuttuminen vaatii rikosoikeutta laajempaa lähestymistä, keskustelussa ovat painottuneet rangaistusvastuun toteuttamista koskevat kysymykset. Sinänsä sopimus jättää valtioille liikkumavaraa sen suhteen, kuinka rangaistavuus kansallisessa lainsäädännössä varmistetaan. Tästä huolimatta monessa Euroopan maassa on päädytty nimenomaan erilliskriminalisoinnin säätämiseen.¹¹ Vaikka uusien kriminalisointien määrä viittaisikin siihen, että Euroopan valtioissa vallitsee pakkoavioliiton kriminalisoinnista tukeva suuntaus, kriminalisointihankkeita koskevat keskustelut ovat sisältäneet runsaasti myös kriminalisointia vastustavia kantoja. Pääpiirteisään kriminalisointia vastustetaan ja kannatetaan valtiosta toiseen samoin argumentein.¹²

9. Ulkoministeriön mietintö 2013, liitteet, Monika-Naiset liitto ry:n lausunto.

10. Ulkoministeriön mietintö 2013, s. 66.

11. Sopimuksen ratifioineista 34 valtiosta kriminalisoinnin ovat tähän mennessä säätäneet ainakin Alankomaat (2016), Belgia (2007), Espanja (2015), Italia (2015), Itävalta (2006), Kreikka (2013), Kroatia (2015), Kypros (2009), Luxemburg (2014), Malta (2014), Norja (2005), Portugali (2015), Ranska (2011), Ruotsi (2015), Saksa (2011), Slovenia (2015), Sveitsi (2013) ja Tanska (2008). Lisäksi pakkoavioliitto on kriminalisoitu sopimuksen allekirjoittaneissa mutta toistaiseksi ratifioimatta jättäneissä Iso-Britanniassa (2013), Slovakiassa (2013) ja Bulgariassa (2015). Virossa, Latviassa, Liettuaassa ja Irlannissa avioliittoon pakottamiseen sovelletaan erilliskriminalisoinnin sijasta ihmiskauppasääntöksiä. Samaan ratkaisuun on päädytty myös Euroopan neuvostoon kuulumattomassa Pohjois-Irlannissa. (Vrt. European Parliament 2016. *Forced marriage from a gender perspective, study*; Irem A. Ebeturk – Oliver Cowart, *Criminalization of forced marriage in Europe: A qualitative comparative analysis*. *International Journal of Comparative Sociology* 3/2017, s. 169–191, 175.)

12. Ks. esim. Anja Bredal, *Tackling forced marriages in the Nordic countries: Between women's rights and immigration control*, s. 332–353 teoksessa Lynn Welchmann – Sara Hossain (eds), *“Honour” – Crimes, Paradigms and Violence against Women*. Zed Books Ltd. 2005, s. 336–337; Aisha K. Gill – Sundari Anitha, *Introduction, Framing forced marriage as a form of violence against women*, s. 1–22 teoksessa Aisha K. Gill – Sundari Anitha (eds), *Forced Marriage. Introducing a social justice and human rights perspective*. Zed Books 2011, s. 9; Mohammad Mazher Idriss, *Forced Marriages – The Need for Criminalisation?* *Criminal Law Review* 9/2015, s. 687–703.

Kriminalisointia puoltavassa keskustelussa on tuotu esille kriminalisoinnin vaikutukset yleisesti pakkoavioliittokäytäntöä koskevaan suhtautumiseen: kriminalisointi nähdään keinona osoittaa avioliittoon pakottamisen luonne vakavana ihmisoikeusloukkauksena ja viestinä siitä, että valtiovalta tuomitsee avioliittoon pakottamisen. Tuomio- ja rangaistusuhkan uskotaan toimivan pelotteena potentiaalisia tekijöitä kohtaan ja ajan kuluessa johtavan toteutuneiden tekojen määrälliseen laskuun. Viranomaistoiminnassa kriminalisoinnin uskotaan johtavan tekojen aikaisempaa parempaan tunnistamiseen. Lisäksi kriminalisoinnin nähdään avaavan uhrille mahdollisuuden saada hyvitystä koetuista loukkauksista, jolloin kriminalisointi voisi uhrinäkökulmasta olla parhaimmillaan uhria voimaannuttava muutos.¹³

Kriminalisointia vastustavissa argumenteissa korostetaan huolta kriminalisoinnin vaikutuksista uhrien ilmoitushalukkuuteen. Pelkona on, että uhrin karttaisivat viranomaisyhteydenottoja ja itseään suojaavien siviilioikeudellisten vaatimusten esittämistä varmistaakseen, etteivät heidän perheenjäsenensä joutuisi rikoksista syytetyiksi. Pelätään myös, että uhrin joutuisivat kärsimään tilanteessa, jossa syyte syystä tai toisesta kaatuisi. Yksi vastaperuste liittyy näyttökysymyksiin. Huolena on syytteiden kaatuminen avioliiton tahdonvastaisuuden osoittavan näytön riittämättömyyteen. Lisäksi esille on tuotu pelko siitä, että kriminalisointi johtaisi tilanteisiin, joissa uhrin vietäisiin ulkomaille avioliiton solmimisen tarkoituksessa entistä nuorempina.¹⁴

Vasta-argumenteissa ilmaistut näkökulmat ovat jossain määrin aktualisoituneet valtioissa, joissa kriminalisointi on otettu osaksi lainsäädäntöä. Esimerkiksi tuomioita avioliittoon pakottamisesta ei ole juurikaan annettu. Monesti syynä on syytteiden kaatuminen näytön riittämättömyyteen, mikä on yhteydessä uhrien haavoittuvuuteen ja puuttuviin tukipalveluihin.¹⁵ Toisaalta on huomattava, että kriminalisoinnit ovat tuoreita. Ruotsissa oli tuoreen selvityksen mukaan tehty lain voimaantulon (2015) jälkeen vuoden 2017 loppuun mennessä 234 pakkoavioliittoon koskevaa rikosilmoitusta. Maaliskuun 2018 lopussa tapauksista kolme oli johtanut langettavaan tuomioon. Lisäksi ainakin kahdessa tapauksessa oli nostettu syyte ja useita oli edelleen esitutkinnassa. Syitä tuomioiden suhteellisen pieneen määrään voidaan selvityksen mukaan hakea prosessin kulusta. Suurimmassa osassa tapauksista asianomistaja on lapsi ja teosta epäillyt hänen vanhempansa. Tilanteessa on tavallista, että asianomistaja ei ole yhteistyöhaluinen tai vähintäänkin myöhemmin kiistää esitutkinnassa antamansa kertomuksen. Kuten selvityksestä käy ilmi, lopputuloksen kannalta on ensiarvoista, että lapselle määrättäisiin kyseisenlaisissa tapauksissa edunvalvoja. Ruotsissa näin

13. Gill – Anitha 2011, s. 9; European Union Agency for Fundamental Rights, *Addressing Forced Marriages in the EU: Legal Provisions and Promising Practices*, 2014, s. 19.

14. Gill – Anitha 2011, s. 10; European Union Agency for Fundamental Rights, 2014, s. 19.

15. European Parliament 2016, s. 52–55.

ei ole säännönmukaisesti menetelty. Kaikkiaan selvityksestä muodostuu käsitys siitä, että lainsäädäntö sinänsä on toimiva, mutta sen soveltaminen vaatii vielä opettelemista. Esimerkiksi näyttövaikeuksien osalta todetaan, että toimimalla nopeasti poliisi voisi saada haltuunsa todistemateriaaliksi käyttökelpoisia videoita, kuvia tai sähköpostikeskusteluja.¹⁶ Tutkinnan kehittämiseksi Ruotsissa on luotu poliisin sisäinen verkosto, jonka tarkoituksena on nostaa kyseisten rikosten tutkinnallista tasoa.¹⁷ Selvityksessä todetaankin, että ”suuntana on, että yhä useampi rikosilmoitus johtaa haasteeseen”.¹⁸

Suomessa pakkoavioliittojen esiintymistä ja ilmituloa on selvitetty Helsingin yliopiston kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin toimesta syksyllä 2017.¹⁹ Selvityksen pohjalta oikeusministeriössä laadittiin alkuvuodesta 2019 julkaistu muistio, jonka tarkoituksena oli koota tilannekuva pakkoavioliittojen ehkäisystä ja torjunnasta sekä kartoittaa jatkotoimenpiteiden tarvetta.²⁰ Lainsäädännön muutostarpeiden osalta muistiossa viitataan oikeusministeriön edustajan toteamukseen erilliskriminalisoinnin tarpeen selvittämisen ennenaikaisuudesta.²¹ Näin ollen ratifointityöryhmän mainitsema lainsäädännön tarkempi arviointi on edelleen tekemättä.

Avioliittoon pakottamiseen soveltuvaa voimassaolevaa lainsäädäntöä tarkasteltaessa ja uusia säännöksiä hahmoteltaessa on pohdinta ulotettava siihen, kuinka pakkoavioliitto tulisi ymmärtää ja määritellä. Seuraavassa luvussa määrittelemiseen liittyviä haasteita lähestytään ensin yhteisöllisen kontrollin ja sen kautta tavoiteltavien pyrkimysten kautta. Tämän jälkeen avioliittoon pakottamista, usein ”muiden” väkivallaksi mielletävää ilmiötä, peilataan ”meidän” harjoittamaan väkivaltaan. Kolmannessa alaluvussa kysytään, mitä pakottamisen seurauksena solmittavalta suhteelta vaaditaan, jotta se voidaan ymmärtää pakkoavioliitoksi.

16. Statens offentliga utredningar SOU 2018:69. Slutbetänkande av Utredningen om starkare skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet, s. 112–115.

17. Ks. SOU 2018:69, s. 112, alaviite 12.

18. SOU 2018:69, s. 115.

19. Virve Toivonen, Pakkoavioliittojen esiintyminen ja ilmitulo Suomessa, selvitysmuistio. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti 2017.

20. Oikeusministeriön muistio Pakkoavioliittojen ehkäisyn ja torjunnan tilannekuva sekä kartoitus jatkotoimenpiteistä, 2019.

21. Oikeusministeriön muistio 2019, s. 10. ”Oikeusministeriön edustajan mukaan on ennen aikaista selvittää erilliskriminalisoinnin tarvetta. Todettiin, että Istanbulin sopimuksen toimeenpanosuunnitelman 2018–2021 mukaan naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan torjunnan toimikunta (NAPE) tarkastelee toimeenpanosuunnitelman puolivälissä mahdollisia lainsäädännön muutostarpeita. Tässä vaiheessa voidaan arvioida myös pakkoavioliittoa koskevaa rikoslainsäädäntöä.”

3. Miten pakkoavioliitto tulisi ymmärtää ja määritellä?

3.1. Pakkoavioliitto yhteisöllisen kontrollin ilmentymänä

Avioliittoon pakottaminen on yksi kunniakontekstissa käytettävistä kontrollimekanismeista. Taustalla on pyrkimys varjella suvun mainetta tyttöjen ja nuorten naisten seksuaalisuuteen kohdistuvilla rajoituksilla ja kontrollilla ja näin toimimalla varmistaa henkilön päätöksenteon ja käyttäytymisen yhteensopivuus yhteisössä noudatettavan moraalinormiston kanssa.

Kunniakonfliktien kirjo on laaja, ja osa lapsiin ja nuoriin kohdistuvasta kontrollista, valvomisesta ja rajoittamisesta on tulkittavissa vanhempien normaaliin kasvatustuuseen kuuluvaksi.²² Vain pieni osa toimista täyttää jonkin rikoslain tunnusmerkistön. Ääripäiden väliin jää huomattava määrä tulkinnanvaraisia tekoja, joista osa – huolimatta siitä, että ne rikoslain näkökulmasta ovat oikeutettuja – loukkaa lapsen tai nuoren integriteettiä. Tekojen arvioimista vaikeuttaa se, että samankaltainen teko tai toiminta saa varsin erilaisia merkityksiä riippuen siitä, kohdistuuko se pikkulapseen vai varttuneempaan lapseen tai nuoreen.²³ Avioliittoon pakottamisen kohdalla teolla tavoiteltavan seurauksen, vastoin uhrin tahtoa tapahtuvan avioliiton solmimisen, oikeudenvastaisuus ei ole tulkinnanvarainen kysymys. Sen sijaan tulkintaongelmia voi aiheutua siitä, millaiset vaikutustoimet tai teot riittävät muodostamaan uhriin kohdistuvan pakon.

Pakkoavioliitto konstruoidaan usein vastakohtaksi vapaaseen suostumukseen perustuvalla avioliitolla. Pakkoelementtiä tarkasteltaessa tulisi pakon ja vapaan tahdon vastakkainasettelun sijasta korostaa pakon asteittaisuutta ja hienovaraisuutta. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin pakkoavioliittoa käsittelevää muistiota varten haastateltujen asiantuntijoiden mukaan pakkoavioliittotilanteissa käytettävä pakko voi esiintyä hyvin eri muotoisena ja asteisena. Pakko voi olla luonteeltaan fyysistä, henkistä, hengellistä tai taloudellista tai käsittää piirteitä näistä kaikista.²⁴ Pakottaminen voi toisaalta ilmetä uhkana hengen tai terveyden kohdistuvasta rikoksesta, toisaalta saada hyvinkin hienovaraisia ja abstrakteja muotoja samoin tavoin kuin muunlaisen kunniaan liittyvän väkivallan yhteydessä ilmenevässä sosiaalisessa kontrollissa.

22. Anna Kaldal – Emelie Kankaanpää Thell, Hedersrelaterat våld och förtryck mot barn och unga. Del II: Samhällets ansvar och förutsättningar att utreda och beivra brott. Juridisk Tidskrift 2016/17 s. 349–380, 354.

23. Esim. Tuuli Hong, Yhteisö, kontrolli ja oikeuden konteksti: suojaako rikoslaki yhteisöllisen väkivallan uhria? Lakimies 3–4/2017, s. 362–386, 376.

24. Toivonen 2017.

Evan Stark on esitellyt tutkimuksessaan pakottavan kontrollin (*coercive control*) käsitteen.²⁵ Vaikka Stark on luonut käsitteen etenkin naisiin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan selittämiseksi, käsite auttaa ymmärtämään myös avioliittoon pakottamista ja muita kunniaan liittyvän väkivallan ilmiöitä. Starkin mukaan pakottava kontrolli on vahingollista ja oikeudetonta henkilön toiseen henkilöön kohdistamaa lukemattomien pienien, niin fyysisten kuin ei-fyysisten, tekojen keinoin tapahtuvaa kontrollointia. Käsitteen tarkoituksena ei ole niinkään alleviivata tekoja itsessään vaan ennemminkin tehdä näkyväksi lyhytkestoisten tekojen pitkäkestoiset seuraukset. Stark näkeekin pakottavan kontrollin välineenä, jolla naisia alistavaa valta-asemaa ylläpidetään ja jolla naisten käyttäytymistä sekä alistumista patriarkaalisille normeille kontrolloidaan. Myös avioliittoon pakottamisen voi nähdä juuri kyseisenlaisena yhteisöjen nuoriin, etenkin naisiin ja tyttöihin, kohdistettavana kontrollimekanismina.

Starkin ajatukset pakottavasta kontrollista ovat yhteydessä *Liz Kellyn* 1980-luvun loppupuolella luomaan käsitteeseen ”seksuaalisen väkivallan jatkumosta”.²⁶ Käsitteen avulla Kelly pyrki laajentamaan seksuaalista väkivaltaa koskevaa ymmärrystä esittämällä erilaiset väkivaltateot ”elementtien jatkumona”, jossa yksi teko johtaa toiseen liukuvasti tekorajat ylittäen. Sen sijaan, että jatkumo asettaisi teot hierarkkiseen tai tekojen vakavuutta ilmentävään järjestykseen, tavoittelee se tekojen ja väkivaltakokemusten kompleksisuuden ja limittäisyyden kuvaamista. Samalla jatkumo auttaa tunnistamaan teoissa toistuvat erityispiirteet, jotka yhdistävät muutoin huomattavan erilaisia tekoja toisiinsa.²⁷

Liz Kellyn käsite väkivallan jatkumosta havainnollistaa myös yhteisölliselle väkivallalle tyypillistä sosiaalista kontrollia. Sosiaalisen kontrollin eri ilmenemismuotoja yhdistää pyrkimys varmistaa tietyn käyttäytymismallin noudattaminen. Avioliittoon pakottamisen tilanteissa nuoreen kohdistettu kontrolli voi ilman varsinaista pakottamista riittää siihen, että nuori solmii itselleen vastentahtoisen avioliiton. Tavallisia ovat myös tilanteet, joissa pakkoa käytetään, mutta sitä vahvistavat keinot ovat niin hienovaraisia, että ne jäävät rikoslain tunnusmerkistöjen ulkopuolelle. Vanhempi voi esimerkiksi kertoa lapselle tai nuorelle, että tämän kieltäytyminen vanhempien toivomasta avioliitosta johtaa perheelle häpeälliseen tilanteeseen tai lapsen ajamiseen pois perhepiiristä. Kyseisenlaisissa tilanteissa nuori voi olla asemassa, jossa hän ei edes uskalla ilmaista haluttomuuttaan avioliiton solmimiseen.²⁸

Pakkoavioliittoiilmiön tarkastelu rikastuisi, jos ilmiötä tarkasteltaisiin edellä esitetyn kaltaisten tilanteiden huomioimisen mahdollistavalla tavalla jatkumona.

25. Evan Stark, *Coercive control: How men entrap women in personal life*. Oxford University Press 2009.

26. Liz Kelly, *Surviving sexual violence*. Polity Press 1988.

27. Liz Kelly, What’s in a Name? Defining Child Sexual Abuse. *Feminist Review* Spring/1988, s. 65–73, 67.

28. SOU 2018:69, s. 122.

Tällöin myös ääripäiden, suostumuksen ja pakon, välille sijoittuvat erilaiset ja eri asteiset yhteisölliset odotukset, kontrollin ja suostuttelun keinot sekä painostaminen nähtäisiin lopputuloksen kannalta relevantteina toisen tahtoon vaikuttavina elementteinä.²⁹ Koska hienovarainen ja epäsuora yhteisön sosiaalisesta säännöstöstä kumpuava pakottaminen ja uhkailu vaikuttavat (potentiaalisen) uhrin valintoihin ja toimiin samalla tavoin kuin konkreettinen fyysinen pakko tai uhka, niiden merkitys tulisi nostaa esille pakkoavioliittokeskustelussa.³⁰

3.2. ”Meidän” ja ”muiden” väkivaltaa

Pohjoismaisissa naisiin kohdistuvaa väkivaltaa ja lähisuhdeväkivaltaa koskevissa poliittisluonteisissa asiakirjoissa tietyt väkivaltatyytit on esitetty korostuneesti maahanmuuttajayhteisöjen ongelmana. Myös Suomessa kunniaan liittyvää väkivaltaa ja siihen monessa suhteessa kiinnittyvää avioliittoon pakottamista käsitellään poliittisissa asiakirjoissa pääasiassa ”tavallisesta” sukupuolistuneesta väkivallasta irrallisina ilmiöinä. Kyseisenlainen esitystapa paitsi ruokkii kulttuurisia stereotyyppioita myös rakentaa eroa ”meidän” ja ”muiden” välille. Seurauksena kantaväestön harjoittama väkivalta muuttuu näkymättömäksi ja vähintäänkin ”muiden” väkivaltaa ”hyväksytymmäksi”.³¹

Vastakkainasettelu ”meidän” ja ”muiden” välillä näkyy jossain määrin myös pakkoavioliiton määritelmässä. Tavallisimmin pakkoavioliitto määritellään avioliitoksi, joka on solmittu vastoin joko toisen tai molempien puolisoiden suostumusta. Näin avioliittoon pakottaminen konstruoidaan vastakohtaksi avioliittolain mukaiselle ”vapaasti” annettuun suostumukseen perustuvalla avioliitolla.³²

29. Geetanjali Gangoli – Khatidja Chantler – Marianne Hester – Ann Singleton, *Understanding forced marriage: definitions and realities*, s. 25–45 teoksessa Aisha K. Gill – Sundari Anitha (eds), *Forced Marriage. Introducing a social justice and human rights perspective*. Zed Books 2011. Näkökulma johdattaa myös esittämään kysymyksen siitä, kuinka suostumus tosiasiaa on määriteltävissä tai kuinka se sijoittuu suhteessa pakkoon. Kati Nieminen tarkastelee artikkelissaan sitä, kuinka suostumus olisi määriteltävissä osana raiskausrikoksen tunnusmerkistöä. Niemisen esille nostamat ongelmat ovat relevantteja myös muissa suostumukseen perustuvissa (juridisissa) konstruktioissa, pakkoavioliitto mukaan lukien. Milloin suostumusta voidaan pitää vapaaehtoisesti annettuna? Mihin kategoriaan sijoittuu esimerkiksi vastentahtoinen alistuminen sosiaalisen tai emotionaalisen paineen alla? (Kati Nieminen, *Mitä raiskauksen määritelmä kertoo oikeuskulttuuristamme?* s. 394–411 teoksessa Dan Frände – Dan Helenius – Heli Korkka – Raimo Lahti – Tapio Lappi-Seppälä – Sakari Melander (toim.), *Juhlajulkaisu Kimmo Nuotio 1959 – 18/4 – 2019*. Oikeustieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto 2019.)

30. Ks. Hong 2017.

31. Ks. tarkemmin Tuuli Hong, *Discourses on Honour-Related Violence in Finnish Policy Documents*, *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 22(4) 2014, s. 314–329.

32. ”Vihkimisessä kihlakumppanien tulee samanaikaisesti olla läsnä. Kun kumpikin kihlakumppani on vastannut myöntävästi vihkijän hänelle tekemään kysymykseen, tahtooko hän mennä kihlakumppaninsa kanssa avioliittoon, vihkijä toteaa heidät aviopuolisoiksi.” (Avioliittola-

Kyseisen määritelmän seurauksena ilmiötä lähestytään alleviivaamalla avioliiton solmimishetkellä vallinneen pakon ja suostumuksen välistä dikotomiaa. Myös Istanbulin sopimuksen artikkelit toistavat samaa näkemystä. Arviointi kohdistetaan nimenomaan solmimishetken tilanteeseen: artikkelin 37 mukaan rangaistavaksi on säädettävä henkilön tahallinen pakottaminen avioliittoon – toisin sanoen henkilön pakottaminen *solmimaan* avioliitto – sekä henkilön tahallinen houkutteleva asuinvaltionsa ulkopuolelle avioliiton solmimistarkoituksessa.³³

Huolimatta siitä, että lähtökohta puuttuu sinänsä oleelliseen seikkaan, se luo ilmiöstä yksinkertaistetun kuvan. Ensinnäkin, avioliitto voi olla pakkoavioliitto paitsi avioliiton solmimishetkeen liittyvän myös sen kestäessä alkaneen tai puolison eroaikiin liittyvän pakottamisen vuoksi. Siinä missä perinteisempi näkemys ymmärtää pakon pakkona solmia avioliitto, laajennettu ymmärrys nostaa esille myös tapaukset, joissa puoliso pakotetaan pysymään avioliitossa vastentahtoisesti. Puolison jääminen liittoon voidaan pyrkiä varmistamaan samanlaisin painostuksen ja väkivallan keinoin kuin millä vastentahtoinen puoliso tyypillisesti pakotetaan avioliiton solmimiseen.³⁴

Vaikka avioliitto voi muuttua pakkoavioliitoksi koska tahansa liiton aikana, solmimisajankohtaan sidottu määritelmä on selkeä – ja kansainvälisesti vertaillen yhdenmukainen – lähtökohta rikoslain säännöksen perustaksi. Pakkoavioliittoilmiön laajuus on kuitenkin hyvä tiedostaa ja sisällyttää teemasta käytävään keskusteluun. Tämä on tärkeää jo siksi, että avioliiton päättymisvaiheeseen liittyvä pakottaminen tekee pakkoavioliiton piirteitä näkyviksi myös vähemmistöyhteisöjen ulkopuolella solmituissa liitoissa, mikä osaltaan hälventää ”meille” ja ”muille” tyypillisen väkivallan välillä vallitsevaa erottelua. Sukupuolittuneen väkivallan tutkimuksessa on toistuvasti näytetty, miten erotilanne ylipäättään kasvattaa puolisojen välisen väkivallan riskiä. Lisäksi liittojen päättymiseen kytkeytyy tyypillisesti esimerkiksi taloudellisiin seikkoihin ja lasten eron jälkeiseen asemaan liittyvä taktikoiminen ja painostus, jotka niin ikään voivat saattaa puolison seurauksiltaan pakkoa vastaavaan tilanteeseen.³⁵

ki,1929/234, AL, 4:15.) Määritelmä on sopusoinnussa ihmisoikeussopimuksissa asetettavien velvoitteiden kanssa. Ks. Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus (SopS 85–86/1998), art. 12; Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus, ns. CEDAW-sopimus (SopS 67–68/1986), art. 16; YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus (1948), art. 16.

33. Kriminalisointisäännösten kohdistuminen avioliiton solmimisajankohtaan tulee erityisen hyvin esille sopimuksen englanninkielisestä versiosta, jossa todetaan, että “[P]arties shall take the necessary legislative or other measures to ensure that the intentional conduct of forcing an adult or a child to enter into a marriage is criminalized”. (Istanbulin sopimus, art. 37.)

34. Gangoli – Chantler – Hester – Singleton 2011, s. 40. Huolimatta siitä, että joissain yhteisöissä eronneeseen naiseen kohdistuu stigmatisointia, painostus ja pakottaminen avioliitossa pysymiseen liittyy harvoin haluun suojella naista (ibid.).

35. Ks. esim. Johanna Niemi-Kiesiläinen, Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta. WSOY 2004, s. 43.

3.3. Avioliittoja ja avioliitonomaisia suhteita

Pakkoavioliitto konstruoidaan helposti avioliittolain tarjoamaa mallia käyttäen. Tosiasiassa yhteisöissä solmittavat avioliitot eivät läheskään aina täytä avioliittolain mukaisen avioliiton kriteereitä. Esimerkiksi uskonnollisissa yhteisöissä ei sitä, että suomalainen viranomainen vahvistaa liiton, pidetä välttämättä kovinakaan merkittävänä tai edes tarpeellisena.³⁶ Tästä huolimatta liitot ovat yhteisön ja puolisoiden näkökulmasta päteviä ja luovat osapuoliin kohdistuvia oikeuksia ja velvollisuuksia avioliittolain mukaisesti solmitun avioliiton tavoin. Huolestuttavaa on, että ne solmimistavastaan johtuen ovat myös avioerosääntelyn ulkopuolella, mikä voi käytännössä tehdä suhteesta irtaantumisen hyvinkin vaikeaksi.

Mitä pakottamalla muodostetulta suhteelta sitten vaaditaan, jotta se täyttäisi pakkoavioliiton määritelmän? Pitäytyminen avioliittolain mukaisessa määritelmässä tarkoittaisi käytännössä sitä, että pakkoavioliittokäytäntöä tarkasteltaessa merkitykselliset avioliitonomaiset suhteet putoaisivat määritelmän ulkopuolelle. Ruotsalaisessa avioliittoon pakottamista koskevassa säännöksessä kriminalisointi kattaa niin avioliittoon kuin avioliitonomaiseen suhteeseen pakottamisen. Muotoilua perusteltiin sillä, että esimerkiksi uskonnollisen yhteisön käytännön mukaisesti muodostettu epävirallinen liitto voi vaikutuksiltaan olla puolisoille yhtä sitova ja velvoittava kuin siviilioikeudellisesti pätevä avioliitto. Lisäksi epävirallisten suhteiden jättäminen säännöksen ulkopuolelle voisi helposti johtaa tilanteeseen, jossa lainsäädäntöä kierrettäisiin suosimalla rikosoikeudellisten seuraamusten välttämiseksi epävirallisia liittoja.³⁷

Ruotsalaista kriminalisointia koskevista valmisteluasiakirjoista käy hyvin ilmi hankaluus laatia riittävän tarkka epäviralliset avioliitonomaiset suhteet kattava määritelmä.³⁸ Lopulta lakitekstiin sisällytettiin määritelmä, jonka mukaan rangaistavaa on henkilön pakottaminen avioliitonomaiseen suhteeseen, joka solmitaan tietyssä ryhmässä noudatettavien sääntöjen mukaisesti ja jonka myötä osapuolia pidetään toistensa puolisoina, joilla on oikeuksia ja velvollisuuksia toisiaan kohtaan. Esitöissä korostetaan, että lähtökohta suhteen laatua arvioitaessa on suhteelle kulloinkin kyseessä olevan yhteisön sisällä annettava merkitys, ei pakottamista kokeneen osapuolen subjektiivinen kokemus.³⁹ Määritelmä tuo esille pakkoavioliittokäytännön yhteisöllisen aspektin. Avioliittoon pakottaminen

36. Ks. esim. Kristiina Kouros, Suomessa asuvien muslimien suhtautumisesta perhearvoihin ja perhelainsäädäntöön, Ihmisoikeusliitto ry:n selvitys 2007, s. 27–29.

37. Regeringens proposition 2013/14:208, Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor, s. 55.

38. Regeringens proposition 2013/14:208, s. 45–46.

39. Regeringens proposition 2013/14:208, s. 143.